

100%
KaMP
Sveriges
historia

JAG ÄR EN
PERSON!
INTE EN RULLSTOL

Jag är inga
cancersvulst

**PEDAGOGISK
HANDLEDNING**

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Lärohandledning	3
Skolans arbete med demokrati och mänskliga rättigheter	3
Rätten till kroppen	5
- Workshop 1	5
- Workshop 2	9
- Workshop 3	11
När rättigheten inte finns	12
- Workshop 1	12
- Workshop 2	14
Rättighetskamp	17
- Workshop 1	17
Ordförklaringar	19
Läs vidare	22
Bildförteckning	23

Text och innehåll: Projektet Heterogena Kulturarv och Forum för Levande historia.

Projektet Heterogena Kulturarv är ett samarbete mellan Regionmuseet Kristianstad, Västmanlands läns museum, Historiska museet och Sundsvalls museum.

LÄRARHANDLEDNING

Sverige är inte och har aldrig varit ett socialt eller kulturellt homogent land. Människor har olika erfarenheter, olika bakgrunder, olika förutsättningar. Vi är olika, har alltid varit det. Olikheter har i många fall också inneburit en lång kamp för rättigheter till ett fullvärdigt liv, en kamp som har en historia, en kamp som pågår än idag.

Rätten att få rösta, rätten att få leva, bo, arbeta och älska på lika villkor oavsett funktionsförmågor, sexuell läggning, tro, kön eller ursprung är grundläggande för ett jämlikt och demokratiskt samhälle. Men dessa rättigheter har inte uppstått av sig själva, de kan inte tas för givna och de är aldrig ohotade.

100 % kamp – Sveriges historia är ett klassrumsanpassat arbetsmaterial för gymnasieskolan och högstadiets årskurs 9. Det handlar om rättigheternas betydelse för människors liv och villkor, det handlar om hur rättigheter skapats och vad som är det möjliga alternativet till en rättighet. Hur såg

det ut innan en rättighet fanns? Vilka värden är det som försvaras när människor tar strid för rättigheter?

Materialet är uppbyggt kring tre teman; Rätten till kroppen, När rättigheter inte finns och Rättighetskamp. Till var och ett tema hör workshops som bygger på elevernas aktiva medverkan.

Lärohandledningen *100 % kamp – Sveriges historia* är skapat så att det ska fungera självständigt. Samtidigt är det en del av en större satsning med en vandringsutställning, katalog, bok och publika aktiviteter.

Även om klassrumsmaterialet kan stå för sig själv rekommenderar vi ett klassbesök i utställningen och boken *50 rättighetskamper i Sverige 1890–2107* ger eleverna möjlighet till breddning och fördjupning av de frågor som berörs i lärohandledningen.

SKOLANS ARBETE MED DEMOKRATI OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Lärarmaterialet *100 % kamp – Sveriges historia* tar utgångspunkt i Skolverkets riktlinjer för skolans arbete med demokrati och mänskliga rättigheter. I läroplanen understryks att skolan ska förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Centralt i kurs- och ämnesplaner är kunskaper om mänskliga rättigheter och att eleverna ska utveckla demokratiska förmågor.

Lärohandledningen bygger på grundskolans och gymnasieskolans mål att varje elev:

- kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter,
- respekterar andra människors egenvärde, tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling samt,
- medverkar till att hjälpa andra människor, kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen (Lgr 11 Kap 2, Normer och värden, Gy 11 Kap 2.2 Normer och värden).

Skolan har i uppdrag att utveckla demokratiska förmågor som t.ex. kommunikativa färdigheter och kritiskt tänkande för att förbereda eleverna för ett framtida liv som aktiva samhällsmedborgare. Övningarna i denna lärarhandledning syftar till att dessa förmågor ska utvecklas genom att eleverna aktivt och tillsammans deltar i reflekterande samtal kring rättigheter, normer och värden.

Årskurs 9

Kunskap om demokrati ligger som en grund i de samhällsorienterade ämnena under rubriker som *Att leva i världen, Beslutsfattande och politiska idéer och Rättigheter och rättighetsskipning*. I historieämnet återfinns demokrati- och rättighetsfrågor under rubriker som *Imperialism och världskrig, Demokratisering, efterkrigstid och globalisering* och i ämnet religion under rubriken *Etik*.

Gymnasieskolan

I GY-11 finns demokrati och mänskliga rättigheter med som ett centralt innehåll i ämnena historia, samhällskunskap och naturkunskap.

Några råd

- Tänk över syfte och mål. Varför gör vi detta?
- Förutsätt inte att det finns ett enhetligt "vi" i klassen/gruppen. Prata därför inte i termer av "vi" och "dom".
- Tänk på att inte befästa stereotypa normer och föreställningar. Istället för att prata om "hur pojkar och flickor är" eller vad som är "normalt" kan vi prata om förväntningar på och föreställningar om ungdomar utifrån funktionalitet och kön.
- Låt alla komma till tals, ett jämt fördelat talutrymme är av största vikt och ett tecken på att du som vuxen tycker att alla är lika intressanta.
- Att ha högt i tak är inte detsamma som att acceptera att personer eller grupper kränks. Agera alltid vid kränkningar. Säg ifrån.

RÄTTEN TILL KROPPEN

Idéer om att kontrollera, korrigera och begränsa människors kroppar har en lång historia. De som ansetts mindre dugliga, normavvikande eller bärare av dåliga anlag har varit föremål för samhällets åtgärder.

Bakgrunden har varit politiska och vetenskapliga idéer om det perfekta folket, om den produktiva, lönsamma och skötsamma människan. För enskilda människor har det inneburit allt från att ha frantagits rätten att kunna bli förälder till ett liv på institution.

Vad innebär det att en människa ha rätt till den egna kroppen? Hur kan denna rätt kränkas och begränsas?

Övningarna ger kunskaper om:

- hur en människas rättigheter till sin kropp kan begränsas och vad det innebär.
- hur funktionsvariationer kan leda till att rättigheter frantas en människa
- samband mellan det förflutna och samtid
- vad kön, klass och kropp betyder för rättigheter

Förberedelser

Temat Rätten till kroppen består av tre övningar som tar utgångspunkt i bilder. Förbered visning av bilderna som du finner i visningsdokumentet.

WORKSHOP 1

I denna workshop diskuteras hur staten har frantagit vissa människor rätten att bestämma över sin kropp och rätten att bli föräldrar. Exempelen är hämtade från 1940-talet och 2010-talet.

① Inled övningen genom att visa fotografiet på en grupp kvinnor som sitter vid bord och syr. En till synes alldaglig bild från 1947. (Bild 1, sid 4) Ge inte eleverna någon bakgrundsinformation, utan ställ ett antal frågor som ska hjälpa eleverna att avkoda och tolka bilden. Låt eleverna fundera fritt och diskutera efter varje fråga.

Frågor

- Vad ser vi i bilden, människor, saker, miljöer etc.?
- När kan bilden vara tagen?
- Var är bilden tagen, vad är det för slags plats?
- Vad händer på bilden?
- Vilka är personerna på bilden?

Bild 1 Västra Marks sjukhus

② Fyll på med kunskap från kunskapsruta 1, bild 1.

Kunskapsruta 1, bild 1 1940-talet; på anstalt, inlåst, steriliserad

- Fotografiet är från Västra Marks sjukhus i Örebro som öppnade 1933. Det var en specialanstalt för vad som då kallades asociala kvinnor.
- Det var kvinnor som hörde till samhällets absolut fattigaste. De var i regel inte intagna för att de begått brott utan för att de utifrån dåtida normer ansågs vara moraliskt mindervärdiga, osedliga och därmed en belastning för samhället.
- Livet på anstalten var hårt reglerat och följde en särskild dagordning, ett schema som i detalj rutade in dygnets alla timmar. De intagna var inlåsta och ständigt övervakade. De hade fräntagits sina ägodelar och privata kläder. Med disciplin och hårt arbete skulle de intagna fostras till skötsamhet.
- Under 1940- och 50-talet steriliserades regelmässigt sjukhusets patienter innan de fick lämna sjukhuset. I de flesta fall var sterilisering ett villkor för att skrivas ut.
- Mellan 1935 och 1975 steriliserades cirka 63 000 personer i Sverige, ungefär hälften av dessa med olika grader av tvång.
- Från början riktades tvångssteriliseringarna främst mot funktionshindrade och människor på olika anstalter. Under 1940-talet kan man tala om en närmast systematisk tvångssterilisering på många anstalter.
- Ett skäl var att de skulle hindras att sprida sina dåliga anlag vidare. Ett annat var ekonomiskt. Den som steriliserats kunde skrivas ut. Därmed belastade inte anstaltens ekonomi samtidigt som risken att samhället skulle få ta hand om ett "önskat barn" eliminerades.
- Under 1950- och 60-talet minskade andelen tvångssteriliseringar. Utanför anstalterna var det i stort sett bara kvinnor som steriliserades, med eller utan tvång.
- År 2000 beslöt riksdagen att de som steriliserats med tvång inom ramen för steriliseringslagen 1935 – 1975 skulle ersättas av staten.

- ③ I nästa steg, ställ följande frågor:
- Varför är kvinnorna på ett sjukhus? På vilka grunder? Är de sjuka?
  - Vad betyder ordet sedeslös? Vad har ordet med normer och kön att göra?
  - På vilket sätt är de intagna kvinnornas rättigheter begränsade? Vilka rättigheter saknas?
  - Varför ville staten förhindra dem att bli föräldrar?

④ Visa bilden nedanför. Gör som i föregående övning - ge inte eleverna någon bakgrundsinformation, utan ställ frågor som hjälper eleverna att läsa och tolka bilden.

- ⑤ Ställ följande frågor:
- Vad föreställer bilden?
  - Vilka är personerna på bilden?
  - Vad gör de? Vad handlar det om?
  - När kan fotot vara taget?

⑥ Fyll på med kunskap från kunskapsruta 2, bild 2.

Bild 2 *Manifestation mot tvångssteriliseringar utanför riksdagen i Stockholm. Januari 2012.*

Kunskapsruta 2, bild 2 2000-talet; könskorrigerings och sterilisering

- Fotografiet är från en manifestation mot tvångssteriliseringar i Stockholm 2012.
- 2013 avskaffades den lag som sa att personer som ville korrigeras kön var tvungna att steriliseras. Lagen hade gällt i Sverige sedan 1972. Sverige var då först i världen med att ha en lag som gav transsexuella möjlighet till kirurgi, hormonbehandling och att ändra kön i sina id-uppgifter. Kraven var att du skulle vara ogift, svensk medborgare, minst 18 år och steril.
- Mellan 1972 och 2013 har över 800 transsexuella tvingats sterilisera sig för att ändra kön. Utan sterilisering har ingen könskorrigerings godkänts. EU och internationella människorättsorganisationer framförde kritik mot Sverige och 2013 fastslogs i domstol att Sverige genom att påtvinga människor medicinsk behandling bröt mot de mänskliga rättigheterna. Först efter det röstade riksdagen igenom en lagändring. Sverigedemokraterna var det enda partiet i riksdagen som ville behålla steriliseringstvånget och fyra kristdemokrater avstod rösta.
- År 2013 avvisade regeringen att transpersoner som steriliserats med tvång ska ersättas av staten.

- När steriliseringslagen avskaffades 1975 var ett av motiven att det inte var förenligt med en demokratisk rättsstat att utsätta människor för medicinska ingrepp mot deras vilja.
- När staten beviljade ersättning till de som tvångssteriliserats år 2000 var ett motiv att lagstiftningen som medgav tvång var främmande för vår tid, och något "vi idag tar avstånd ifrån" och att rätten till självbestämmande över kroppen är villkorlös.
- Ett undantag gjordes. Transpersoner ansågs inte ha denna rätt till sin kropp. Liksom staten med en lag på 1930-talet fråntog vissa medborgare rätten att bli föräldrar, har transpersoner förnekats rätten att bestämma över sin kropp och att få bli föräldrar in på 2010-talet.

⑥ Ställ följande frågor:

- Finns det några likheter mellan tvångssteriliseringar på 1940-talets anstalter och vår tids tvångssteriliseringar av transpersoner? I så fall, vilka?
- Finns det skillnader? Vilka?
- Ska staten ha rätt att bestämma vilka personer som ska få bli föräldrar?

Bild 3 Bodaborgs sinnesslöanstalt

WORKSHOP 2

I denna övning diskuteras hur samhället sorterar människor utifrån funktionsvariationer och hur det kan innebära att människors rättigheter inskränks. Exempel hämtas från 1950-talet och 2010-talet.

① Inled med att berätta om begreppet funktionsvariation och vad det betyder.

② Titta tillsammans på bilden på pojkarna från Bodaborgs sinnesslöanstalt.

③ Vad kan eleverna utläsa av fotografiet?

Ställ följande frågor:

- Vad föreställer bilden?
- Vilka är personerna på bilden?
- Varför är de här? Vad gör de? Varför?
- När kan fotot vara taget? Vad är det för plats?
- Vad är det ni inte ser (vad händer utanför bilden)?

④ Fyll på med kunskap från kunskapsruta 3, bild 3.

Kunskapsruta 3, bild 3

Att sortera människor

- Fotot är från arbetshemmet på Bodaborgs sinnesslöanstalt i Västernorrland i början av 1950-talet. Pojkarna på bilden har alla klassificerats som sinnesslöa. Med arbete och sträng disciplin skulle de uppfostras. Innan de skrevs ut från anstalten kom flertalet av dem att steriliseras. Bodaborg var en av de anstalter där de intagna, även barn, närmast systematiskt steriliserades som ett villkor för utskrivning.
- Att sortera människor utifrån funktion, ursprung, förväntade förmågor är en del av vår historia och samtid. Politiken stiftade lagar som gjorde internering på anstalt och sterilisering av de som ansågs mindervärdiga möjlig.
- Från 1800-talet och framåt skapade läkarvetenskapen metoder och normer att sortera ut och kategorisera människor i nyttiga och onyttiga – i den önskvärda människan och människan som samhällsbelastning. Den som ansågs vara en belastning för samhället fick finna sig i att få sina rättigheter begränsade. Inte minst gällde det rättigheten att som barn får bo hemma hos sina föräldrar.
- Under 1900-talets första hälft byggdes en rad olika anstalter för dem som inte bedömdes leva upp till samhällets normer om arbetsduglighet, funktionalitet eller skötsamhet; sinnessjukhus, sinnesslöanstalter, vanförestalter, arbetshem, tvångsarbetsanstalter, mödrahem, fattiggårdar, skyddshem, uppfostringsanstalter, alkoholanstalter.
- Flera hundratusen människor kom att vistas någon tid på anstalt under 1900-talet. Under 1950- och 60-talen hördes allt fler kritiska röster mot det slutna anstaltssystemet. Systemet nedmonterades genom att öppna vårdideal vann mark istället för slutna.
- Arbete var den viktigaste behandlingen på anstalterna som baserades på självförsörjning. De intagna arbetade utan lön, men kunde få s.k flitpeng eller en extra kopp kaffe för sitt arbete.

⑤ Ställ följande frågor:

- Får man låsa in barn på anstalt idag?
- Tycker du att staten har rätt att begränsa de mänskliga rättigheterna för en individ? I så fall när och varför?

- När kan det vara så att samhället vill gott men gör illa?

Bild 4 Konstverket Daglig verksamhet

⑥ Visa fotografiet på en skylt "Konstverket Daglig verksamhet". Ge inte eleverna någon bakgrundsinformation.

⑦ Ställ följande fråga:

- Vad får ni för tankar när du läser vad

som står på skylten "Konstverket Daglig verksamhet"?

⑧ Fyll på med kunskap från kunskapsruta 4, bild 4.

Kunskapsruta 4, bild 4

LSS, självbestämmande och daglig verksamhet 2016

- Ungefär 40 000 människor med funktionsnedsättningar arbetar inom det som kallas daglig verksamhet, som är en del av LSS. De utför sitt arbete på en mängd olika arbetsplatser; kommuner, kaféer, verkstäder, företag, butiker, tvätterier osv.
- De har ingen lön för sitt arbete. På de flesta håll betalas en ersättning på cirka 60 kronor om dagen, på en del platser betalas ingen ersättning alls.
- Eftersom de inte har lön och samma anställningsvillkor som andra, har de inte möjlighet att vara med i facket för att påverka sin situation.
- LSS är en rättighetslag som ska garantera alla människor lika rättigheter oavsett funktionalitet. Lagen började gälla 1994 och

ska ge rätt till inflytande, självbestämmande och personlig assistans. Lagen ska ge människor oavsett funktionalitet möjlighet att bo hemma, arbeta och delta i samhällslivet som fullvärdiga medborgare.

- Innan lagen var många hänvisade till att leva sina liv avskilda på institutioner och vårdhem av olika slag. Det innebar en tillvaro i avskildhet och små eller inga möjligheter styra sina egna liv eller att delta i samhällslivet på samma villkor som andra.
- På senare år har tillämpningen av lagen ändrats. Det har ansetts vara för dyrt och att det går att spara in pengar på verksamheten. Regeringen vill få ner kostnaderna. Ett kontrollsystem har utvecklats, behoven omprövas och allt fler personer får minskat eller inget stöd alls. Samhället tycks inte vara berett att leva upp till de ursprungliga motiven bakom lagen om det anses kosta för mycket.

⑧ Visa citat ur en intervju från 2015 med Emmy som är 28 år och arbetar på ett kontor:

Jag får 53 kronor om dagen för mitt arbete. Det räcker inte till att äta dagens lunch. Som många andra har jag sjukersättning också, men det är inte bara antalet kronor på kontot som räknas, utan känslan av att få lön för det arbete man utför. Nu känns det som att jobba gratis, och sedan få bidrag. Och eftersom vår inkomst inte räknas som lön, kan vi inte gå med i facket och den vägen påverka vår situation. Vi blir nedtryckta i skorna.

⑨ Dela in klassen i grupper eller par. Låt de lista vilka skillnader och likheter de ser mellan 1940-talet och idag.

För en gemensam diskussion med utgångspunkt i det eleverna har listat samt diskutera följande frågor:

- Är det en rättighet att få betalt för sitt arbete?
- Ingår lön och ett eget boende i din uppfattning om ett eget liv?
- Vad innebär det att inte kunna vara med i facket?
- Vad innebär det att inte kunna tjäna sina egna pengar?
- Vad är grunderna för ett gott liv?
- I dag placeras inte människor som har funktionsnedsättningar på anstalt. Betyder det att alla människor i Sverige har samma rättigheter och möjligheter?

WORKSHOP 3

I övningen ska eleverna fundera kring vilka rättigheter människor har, eller ska ha, i en demokrati. Och vem det är som bestämmer vilka rättigheter vi ska ha. Eleverna ska arbeta i grupper och föreställa regeringen i ett påhittat land. De ska välja ut sex rättigheter som ska gälla för invånarna i "Abalonien".

① Dela in klassen i grupper om 4-6 elever. Förklara att varje grupp är regering i "Abalonien". Dela ut blanketten, där ett antal rättigheter listas. Gruppernas uppgift är att välja ut sex rättigheter som ska gälla för invånarna i "Abalonien".

② Låt grupperna redovisa för varandra. Vilka rättigheter har de valt och varför?

③ Ge bakgrundsinformation om de mänskliga rättigheterna.

④ Diskutera: Vilka konsekvenser får elevernas val? Är verkligen alla rättigheter självklara i alla länder, även i ett demokratiskt land som Sverige?

GÖRA KARRIÄR	TYCKA VAD MAN VILL	
FRITID	JÄMLIKHET	RESA
GIFTA SIG MED VEM MAN VILL	HÄLSA	
FÖRÄLDRALEDIGHET	GÅ PÅ MÖTEN	
SKRIVA VAD MAN VILL	TRO PÅ VAD MAN VILL	
HA ETT EGET NAMN	ÄTA SIG MÄTT	
MUSIK	RÖSTA	FRED
SÄGA VAD MAN VILL	TAK ÖVER HUVUDET	
SEMESTER	ARBETE	GÅ I SKOLAN
KLÄDER	REN LUFT OCH BRA MILJÖ	

NÄR RÄTTIGHETEN INTE FINNS

I det förflutna och i vår samtid finns exempel på rörelser som av ideologiska, politiska, ekonomiska eller religiösa skäl begränsat eller gjort motstånd mot människors rättigheter.

Vad innebär det att leva i ett samhälle där människors rättigheter är svaga,

där stat och myndigheter agerar så att rättigheter kränks? Hur var det att leva innan några av de rättigheter fanns som vi idag tar för givna? Under detta tema diskuteras rättigheternas betydelser för människors liv och villkor och vad frånvaron av rättigheter kan innebära.

WORKSHOP 1

I denna workshop diskuteras de yttersta konsekvenserna av att människor bedöms efter en värdeskala där vissa identifieras som mindervärdiga och sorteras bort.

Workshopen ska ge kunskaper om:

- rättigheters betydelse för människors liv och villkor
- vad frånvaron av rättigheter får för konsekvenser
- att rättigheter vi idag tar för givna inte alltid har funnits

Förberedelser

Förbered visning av bilderna till workshopen.

Övning

Övningen inleds med bildanalys som öppnar för reflektion och samtal om vad som kan ske när rättigheter tas ifrån en människa.

① Visa fotografierna av Maj-Britt Johansson och Elfriede Lohse-Wächtler. Gör en gemensam bildanalys, utan att ge eleverna någon bakgrundsinformation. Diskutera efter varje fråga.

Ställ följande frågor:

- Vad ser ni?
- Var och när tror ni att fotografierna är tagna?
- Vad är det ni inte ser på fotografierna?
- Vad tror ni att personerna har gemensamt?

② Berätta fakta om Maj-Britt Johansson och Elfriede Lohse-Wächtler. (Kunskapsruta 5) Ställ följande fråga:

- Hur kunde det gå så illa?
- Vad skulle ni göra för att förhindra att detta sker?
- Låt klassen diskutera.

Bild 5 *Maj-Britt Johansson*

Bild 6 *Elfriede Lohse-Wächtler*

Kunskapsruta 5, bild 5 och 6

- Maj-Britt Johansson (bild 5): I boken *Till Gertrud* (2009) berättar Kjell Sundstedt om sin mor Gertruds familj. De var tio syskon, alla födda i en statarstuga på Öland. Eftersom familjen var fattig och barnrik fick de understöd av Fattigvårdsnämnden. Men snart började barnen betraktas som "efterblivna" – när mamman blev sjuk i cancer fick de yngre syskonen problem i skolan.

Efter hennes död 1938 skickades småsyskonen iväg – först till "samhällsvård", sedan till olika sinnesslöanstalter. Ett av barnen, Maj-Britt, togs om hand av barnvårdsnämnden i november 1937, då "förhållandena i hemmet menligt inverkar på hennes utveckling". Åtta år gammal skickades hon till Nannylunds sinnesslöanstalt, där hennes bror Arne redan fanns.

Till en början beskrevs hon bara som lite "efter" i skolan. Hon fick "vredesutbrott" och beskrevs som "egensinnig". 1945 sägs hon "kasta lösa föremål efter personalen och bitas". Hon flyttades till sinnessjukhuset i Västervik. Samma år tvångssteriliserades hon, sexton år gammal. Maj-Britt blev kvar på sjukhuset hela sitt liv.

- Elfriede Lohse-Wächtler (bild 6) var ett av offren för nazisternas program för massmord - Aktion T4 – vars mål var att rensa bort de som var oönskade i nazisternas idealsamhälle. På särskilda kliniker dödades hundratusentals människor med olika typer av funktionsnedsättningar eller psykiska sjukdomar. Programmet omfattade också människor som regimen av olika anledningar sågs som "asociala" eller mindervärdiga.

Elfride var en etablerad konstnär och politiskt engagerad när hon 1932 blev inlagd på en psykiatrisk klinik. Hon fick diagnosen schizofreni och blev intagen på sinnessjukhus. Hon var då 33 år. Elfride vägrade gå med på att låta sig steriliseras. För det straffades hon med internering och ansågs därefter vara obotligt sjuk.

1935 blir hon tvångssteriliserad. Efter denna händelse slutar hon att måla och hennes konst klassas samtidigt som "degenererad" och rensas bort och förstörs av nazistregimen. 1940 deporterades Elfriede till en av dödskliniken Sonnenstein där hon dödades i gaskammare den 31 juli 1940. På 1990-talet återfanns delar av hennes konst och år 2000 inrättades minnesutställning om T4 och Elfriede Lohse-Wächtler vid Sonnenstein.

WORKSHOP 2

Runt om i världen dör omkring 50 000 kvinnor per år på grund av osäkra aborter som de tvingas till på grund av att rätt till abort saknas. I Sverige har kvinnor haft rätt till abort sedan 1975. I denna workshop får eleverna kunskaper om villkoren för svenska kvinnor innan aborträtten 1975.

① Inled med en kunskapsgenomgång.

Bild 7 Abortdemonstration i form av en likvaka utanför Livets ord i Uppsala. 25 maj 1994.

Kunskapsruta abort

- Abort handlar om kvinnans rätt att bestämma över sin kropp.
- Fram till 1938 var aborter totalförbjudna i Sverige. Efter 1938 gavs möjlighet till abort vid våldtäkt eller om graviditeten innebar fara för kvinnans liv. Den första tiden utfördes några hundra legala aborter per år, medan de illegala uppskattades till flera tusen.
- Åren kring 1900 avled hundratals kvinnor som försökte göra abort, eller som det då hette fosterfördrivning, genom att dricka fosfor. I regel var det fattiga ensamstående kvinnor som såg detta som enda utväg.
- Under mitten av 1900-talet gjordes mellan 10 000 och 20 000 illegala aborter per år. Mer än en kvinna per vecka dog i sviterna efter illegal abort. De som hade det bättre ställt kunde vända sig till en specialiserad abortör, fattiga kvinnor tvingades ta större risker.
- 1955 införde Polen fri abort. För många svenska kvinnor öppnades därmed en möjlighet att resa till Polen för att där genomföra en abort under medicinsk kontroll.
- I början av 1960-talet tog debatten om abort fart på allvar efter att två kvinnor som nekats legal abort berättade om sina resor till Polen.
- De första kraven på fri abort ställs 1963 av Socialdemokratiska studentförbundet och Folkpartiets ungdomsförbund. De såg kvinnans rätt att bestämma som en fri- och rättighetsfråga.
- 1975 införs fri abort i Sverige, dvs kvinnan har rätt att själv bestämma
- Stödet för den svenska abortlagen är starkt. Samtidigt har aborträtten med jämna mellanrum satts i fråga. Det traditionella motståndet kommer från religiösa och framförallt frireligiösa grupper. Under senare år har nationalistiska organisationer också framträtt som tydliga motståndare till aborträtten.
- På flera håll i Europa ser vi idag hur aborträtten hotas. Polen, som 1955 införde fri abort, har idag en lagstiftning som påminner om den i Sverige på 1930-talet.
- Idag beräknas att mellan 50 000 och 70 000 kvinnor dör varje år på grund av att de tvingas till illegala och osäkra aborter på grund av förbud och fattigdom.
- Att kvinnor på grund av abortförbud hänvisas till osäkra abortmetoder är därmed en av de största dödsorsakerna bland kvinnor globalt sett.
- Möjligheten att göra abort på ett säkert sätt skiljer sig stort mellan olika länder. I vissa länder har kvinnan rätt att själv bestämma över sin kropp och göra abort under en del av graviditeten. På många platser i världen är abort illegalt. Genom forskning är det känt att antalet aborter inte minskar genom förbud eller restriktiva lagar. Förbuden tvingar i stället kvinnor till illegala och osäkra aborter.

② Gruppövning

I denna övning får eleverna ta del av två berättelser, en från 1901 och en från 1964. Dela in klassen i grupper om 4 - 6 elever i varje grupp.

Dela ut blanketten med berättelserna och diskussionsfrågorna till varje grupp.

Låt grupperna läsa igenom berättelserna och be dem resonera och skriva ned stöd kring följande frågor:

- Vart utspelar sig berättelserna? I Sverige? Något annat land?
- När utspelar sig berättelserna? Årtionde? Årtal?
- Abort är idag en rättighet. Vad innebär frånvaron av denna rättighet för kvinnor och män?

Ingrid

Klockan tre på natten kom hon fram till den by där hon skulle stiga av. Hon möttes på stationen av en man som var läkare. Hon var rädd. Hon var ängslig. Förstod inte språket. Nästa morgon var det dags. Hon togs till en läkarmottagning där aborten genomfördes. Det enda hon kunde tänka på var att hon inte ville bli steril.

Aborten gick fort. Hon minns att hon tittade på en klocka på väggen, att det gick fem till tio minuter. Och att hon skrek. – Det gjorde så ont. Jag minns hur ingreppet lät, jag minns den kalla vinden från fönstret, den kändes sval om armarna. Efteråt fick hon blödningar och var tvungen att behandlas med antibiotika innan hon kunde resa hem.

Maria

Maria är ogift och försörjer sig som diskerska på ett hotell. Hon blir gravid, mannen lämnar henne. Maria ger sig iväg till huvudstaden och får anställning som sömmerska. När värkarna började gick hon ut för att ensam föda fram barnet i ett stenbrott i närheten. Hon kväver sedan barnet och lägger det i en bergsskrev.

Efter några dagar hittas det döda barnet. Maria grips, erkänner och döms till tre års straffarbete. Efter avtjänat straff återvänder Maria tillsin hemstad.

Bild 8 Maria Öhman

När rättigheten inte finns

- ③ Låt grupperna redovisa en fråga i taget och för en gemensam diskussion utifrån vad de kommit fram till.

Bild 9.1

Bild 9.2

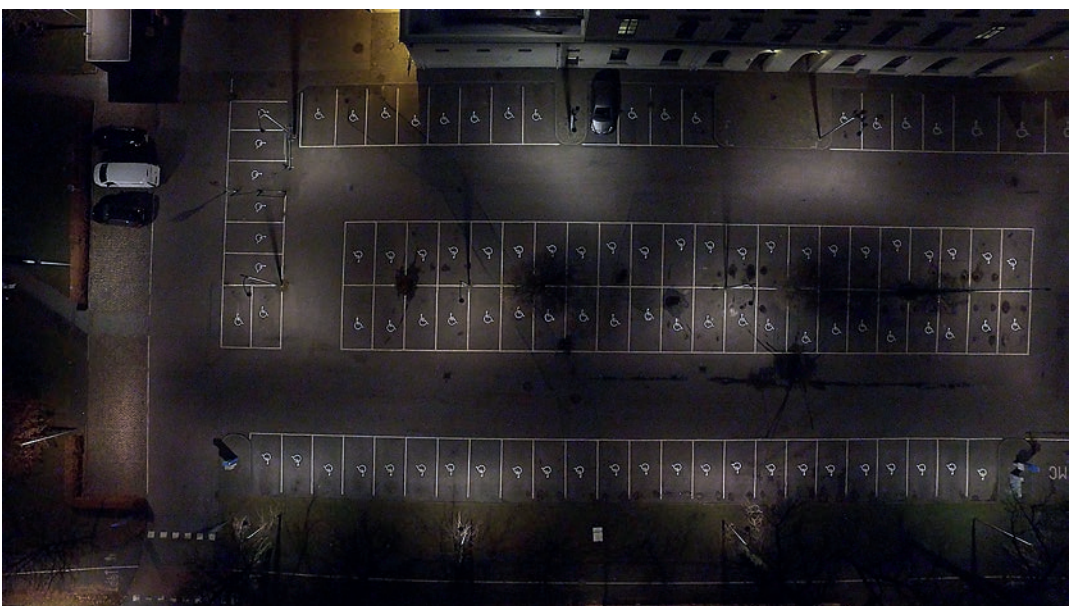

Bild 9.3

RÄTTIGHETSKAMP

Rättigheter uppstår inte av sig själva. De är resultat av att människor kämpat och tagit strid. Inte sällan har motståndet varit hårt. Kvinnor "fick" inte rösträtt i början av 1900-talet utan rösträtten var resultat av årtal av kamp och engagemang. Rätten att älska vem man vill oavsett kön kom inte av sig själv, utan efter att människor kämpat för sin rätt. En gång vunna rättigheter måste värnas.

Förändring skapas av människor. Kamper för rättigheter förs i det stora och i det lilla. Människors engagemang och förmåga till solidaritet är en förutsättning för att bygga ett demokratiskt samhälle baserat på alla lika rättigheter. Vilka av oss är framtidens rättighetskämpar?

WORKSHOP 1

Workshopen ger kunskaper om:

- vad som kan vara drivkrafter bakom våra egna och andra människors kamp och engagemang
- olika sätt att bidra till att rättigheter stärks i samhället

Förberedelser:

Workshopen innehåller två övningar som ska bidra till kritisk reflektion och ge eleverna tillfälle att resonera kring vad som kan påverka oss människor att engagera oss i rättighetsfrågor. Samt syftar till att öka kunskapen om hur engagemang i olika frågor kan variera genom historien och att engagemanget kan väckas på olika sätt.

Gör så här

① Presentera listan på anledningar att engagera sig i någon fråga som inte direkt rör en själv. Tips! Presentera gärna varje

anledning med ett eget exempel som känns relevant för klassen, t ex rösträtt, rätten att inte bo på institution.

Lista på anledningar

- Att något händer i ens geografiska närhet
- Att något händer någon som jag känner
- Att det finns en risk att det också kan hända mig själv
- Att det finns kända personer som själva är berörda och pratar om det
- Att det i media framställs som något akut, oväntat eller spännande

② Låt eleverna välja en av anledningarna som de tror är den främsta orsaken till att folk engagerar sig i frågor som inte direkt rör dem själva (det behöver inte vara vad som gör eleven själv engagerad). Tips! Om du vill att valet ska ske utan påverkan från klasskamrater kan de skriva sitt val på lappar med siffra och sitt namn.

GIL (Göteborg Independent Living) kämpar för att alla, oavsett funktionsvariation, ska ha samma möjligheter och rättigheter. Kampanjer av olika slag, som denna när man i en nattlig aktion skapade hundratals parkeringsplatser, är en del av kampen för synliggöra, påverka och väcka debatt. (bild 9.1, 9.2 och 9.3 på sid 16)

- ③ Dela in eleverna i grupper utifrån vilken anledning de valt.
- ④ Grupperna får i uppdrag: att komma överens om en rättighetsfråga och göra en kampanj för att få fler engagerade i sin sak, utifrån den anledning de valt. En kampanj kan vara någon form av påverkansarbete, exempelvis en reklamkampanj, ett upprop på sociala medier, ett radioinslag, att sprida en nyhetsartikel etc. Målet är att nå och påverka så många människor som möjligt.

⑤ Låt varje grupp presentera sin kampanj på valfritt sätt för resten av klassen.

⑥ Reflektera: låt eleverna reflektera enskilt och/eller i grupper om tre kring engagemang och påverkansarbete. Vad kan vara svårt när ni vill påverka och förändra inskränkande normer? Vad kan skapa engagemang hos fler?

Bild 10

Kampanjen Normaldemokraterna drevs i samband med valet 2014 av organisationen GIL i Göteborg, som kämpar för att människor med funktionsvariationer ska ha samma rättigheter och möjligheter som andra. "Normaldemokraterna strävar efter att ge människor med funktionsvariationer fullt spelrum att vara som de är".

ORDFÖRKLARINGAR

Abort

Betyder att avbryta en graviditet. I Sverige genomförs abort vanligen på medicinsk väg eller genom en mindre operation.

Abortlagen

Fram till 1938 var abort förbjudet i Sverige. 1938 års abortlag innebar att abort blev tillåtet om kvinnan var allvarligt sjuk, vid våldtäkt och incest eller om det fanns risk för psykisk sjukdom eller någon allvarlig ärftlig sjukdom hos barnet.

1946 tilläts också abort av socialmedicinska skäl. 1974 röstade regeringen igenom ett lagförslag innebar fri abort och som gav kvinnan självbestämmande över sin kropp. Lagen om fri abort trädde i kraft 1975.

Amok

Att löpa amok betyder att fara fram vilt och okontrollerat

Antiziganism

Fördomar om negativa kollektiva egenskaper hos romer

Asocial

Under 1900-talets första hälft talades om "de asociala", om "samhällets botten" och de "sociala restgrupperna". Benämningarna användes mycket svepande om människor som inte ansågs leva upp till industrisamhällets skötsamhetskrav.

Byråkratisk- formell, stelbent, pedantisk, följa ramarna.

Cisperson

En person vars könsidentitet följer de normer och förväntningar som finns kring det biologiska och juridiska könet. Vanligtvis stämmer cispersoners könsuttryck överens med samhällets normer för hur en "kille - man" respektive "tjej - kvinna" förväntas vara. En cis-person är till exempel en person som biologiskt och juridiskt är "tjej" och som också identifierar sig som och uttrycker sig som "tjej".

Eutanasi

Med början 1939 inrättades i Nazityskland eutanasi-programmet T4 som innebar att cirka 200 000 människor med fysiska och psykiska funktionshinder dödades fram krigsslutet 1945. Morden ägde rum i sex särskilda anstalter på olika platser i Tredje riket.

Funkofobi

En term som Förbundet Unga Rörelsehindrade genom en kampanj lyckades få in i Svenska akademiens ordlista år 2015. Ordet uppmärksammar fördomar och diskriminering mot personer med psykiska eller fysiska funktionsvariationer.

Funktionshinder

De hinder som uppstår när en miljö inte är anpassad efter människors olika funktionsvariationer.

Funktionsmaktssystem

Ett begrepp som förklarar hur människor värderas utifrån sin funktionsförmåga. Ju högre funktionsförmåga en person anses ha, desto högre status och mer makt får personen. Personer som anses ha lägre funktionsförmåga utestängs eller osynliggörs.

Funktionsuppsättning/funktionalitet

Alla människor har en funktionsuppsättning, vissa offentliga miljöer passar vissa funktionsuppsättningar bättre än andra. Funktionsvariation – är ett icke-värderande begrepp som utgår från att alla kroppar har varierande grad av funktionalitet.

HBTQ

Ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner och personer med queera uttryck och identiteter. H:et och B:et handlar om sexuell läggning, dvs vem man har förmågan att bli kär i eller attraherad av. T:et handlar om hur man definierar och uttrycker sitt kön. Q:et står för queer och kan röra både sexuell läggning, könsidentitet, relationer och sexuell praktik men kan också vara ett uttryck för ett kritiskt förhållningssätt till rådande normer. Första gången som förkortningen HBT förekom i tryck var i RFSL:s tidning KomUt år 2000. Syftet var att bredda tidigare använda uttryck som homo, bög och gay.

Hen/den

Könsneutrala pronomen som används om personer som varken identifierar sig som kvinnor eller män utan till exempel är intergender, genderqueer, ickebinära. Hen och den används också i situationer då en persons könstillhörighet är okänd eller inte relevant för sammanhanget.

Heteronormen

Samhällets oskrivna regler kring sexualitet och kön. Heteronormen talar om för oss att det "normala" och mest önskvärda.

Heterosexuell

En person som har förmågan att bli kär i och/eller attraherad av någon av ett annat kön än det egna.

Hetsjakt

Hänsynslös förföljelse

Homofobi

En uppfattning och värdering som ger uttryck för en starkt negativ syn på homosexualitet eller homo och bisexuella. Homofobin överlappar ofta med transfobin.

Homosexuell

En person som har förmågan att bli kär i och/eller attraherad av någon av samma kön.

Juridiskt kön

Det kön som lagen anser att en person har.

Könskorrigering

Den medicinska och kirurgiska behandling som används för att ändra en persons kroppsliga kön. Det innebär att en människa ändrar på sin kropp så att den stämmer med det kön som hen känner och identifierar sig med.

Maktförhållande

Olika positioner utifrån makt.

Mellanförskap

Känslor av att vara i ett slags utanförskap, utan tillflyktsort. Att i Sverige ses som vara invandrare och utomlands ses som vara svenskar. Att leva i flera kulturer utan att egentligen ha fullt tillträde till någon av dem.

Otukt

Ett äldre ord för straffbar sexualitet.

Pionjär

Föregångare, först, nydanare.

RFSL

Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter, en ideell organisation som grundades 1950.

Sinnesslö

Begreppet användes fram till 1950-talet som ett samlingsbegrepp för psykiskt funktionshindrade. Begreppet saknade tydliga avgränsningar och användes i praktiken för en rad olika "icke- önskvärda" tillstånd och som argument för internering och sterilisering.

Från slutet av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet uppfördes särskilda anstalter för sinnesslöa. På 1950-talet levde omkring 13 000 så kallade sinnesslöa på anstalter i Sverige.

Själamord

Ett gammalt ord för självmord. Förr i tiden menade man att en själ mördades då någon tog sitt liv.

Sterilisering

Ett kirurgiskt ingrepp som tar bort fortplantningsförmågan. 1975 års steriliseringslag innebär fri och frivillig sterilisering. I Sverige väljer cirka 4 500 personer per år att sterilisera sig, något fler kvinnor än män.

Tillgänglighet

Innebär att alla människor ska ha tillgång till och kunna delta i samhällets alla delar på lika villkor. Bristande tillgänglighet till arbetsliv, utbildning, hälsa och sjukvård, offentliga tillställningar, varor, tjänster och bostäder är en form av diskriminering som är förbjuden enligt Diskrimineringslagen.

Transfobi

En uppfattning eller värdering som ger uttryck för en starkt negativ syn på transpersoner eller personer vars könsuttryck bryter mot normen.

Transperson eller "Trans"

Ett samlingsbegrepp för personer som bryter mot samhällets normer för kön och könsidentitet. Gemensamt för transpersoner är att könsidentitet eller könsuttryck inte stämmer överens med det juridiska kön som tilldelades vid födseln och bestämde hur kroppen såg ut och tolkades då.

Tvåkönsnormen

Hör ihop med heteronormen och talar om för oss att förutom att det mest önskvärda är att vara en heterosexuell cisperson ska man dessutom ha ett könsuttryck som bekräftar de idéer som finns kring vad det innebär att vara tjej och kille. Man och kvinna är de två kön som finns enligt tvåkönsnormen.

Tvångssterilisering

Mellan 1935 och 1975 fanns en lag som medgav att människor kunde steriliseras mot sin vilja. Lagen tillkom i en stark rashygienisk kontext där sterilisering av mindervärdiga skulle bidra till ett starkare folk. Lagen kompletterades 1941, då de ekonomiska motiven framhölls starkt. Med ökad sterilisering av "asociala" personer skulle samhällets kostnader för anstalts- och fattigvård minska.

Med tillägget 1941 ökade antalet steriliseringar kraftigt. Omkring 63 000 personer steriliserades mellan 1935 och 1975, av dessa bedöms drygt 30 000 genomförts med olika grader av tvång. Lagen om könskorrigering från 1972 innebar ett tvång på sterilisering för att få genomgå könskorrigering och byta juridiskt kön. När tvångssteriliseringen av transpersoner förbjöds 2013 beräknades 800 personer ha drabbats av ingreppet.

Ulv

Ett äldre ord för varg.

LÄS VIDARE

Människorättskämpar - från världen direkt in i klassrummet
Filmklipp och övningar i mänskliga rättigheter för klassrummet. För årskurs 9 och gymnasiet.
<http://www.levandehistoria.se/klassrummet/manniskorattskampar>

Hbtq, normer & makt

Materialet handlar om dina och mina rättigheter, och våra möjligheter att vara de vi vill vara. Historien är fylld av människor som stått upp mot normer och lagar som begränsat. Här möter du några av de personer som kämpat för respekt och alla människors lika värde och rättigheter.

<http://www.levandehistoria.se/hbtq>

Uppdrag demokrati

22 workshopar för klassrummet som utvecklar elevernas kunskap och reflektion om samhällsfrågor. Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter problematiseras utifrån historiska händelser och levnadsöden.

Workshopar passar demokratiundervisningen i åk 9 till åk 3 på gymnasiet.

<http://www.levandehistoria.se/klassrummet/uppdrag-demokrati>

Efter temat: Rätten till kroppen kan du med fördel arbeta vidare med:

(O)mänskligt

Ett studiematerial om sortering, normer och makt. Från rasbiologi och sterilisering till fördomar och diskriminering.

Materialet riktar sig till lärare och är indelat i fördjupningstexter och praktiska lektionsförslag med övningar anpassade för klassrummet.

<http://www.levandehistoria.se/klassrummet/omanskligt>

Hbtq, normer & makt

Materialet handlar om dina och mina rättigheter, och våra möjligheter att vara de vi vill vara. Historien är fylld av människor som stått upp mot normer och lagar som begränsat. Här möter du några av de personer som kämpat för respekt och alla människors lika värde och rättigheter.

<http://www.levandehistoria.se/hbtq>

Läs mer:

www.levandehistoria.se/rasbiologi-fordjupning

Läs mer i boken: "... om detta må ni berätta"

www.levandehistoria.se/omdettamaniberatta

Läs vidare:

Om rasbiologi: <http://www.levandehistoria.se/fakta-fordjupning/rasism/fordjupning-rasbiologi>

Miniutställningen "Aktion T4 – Om människosyn i Nazityskland"

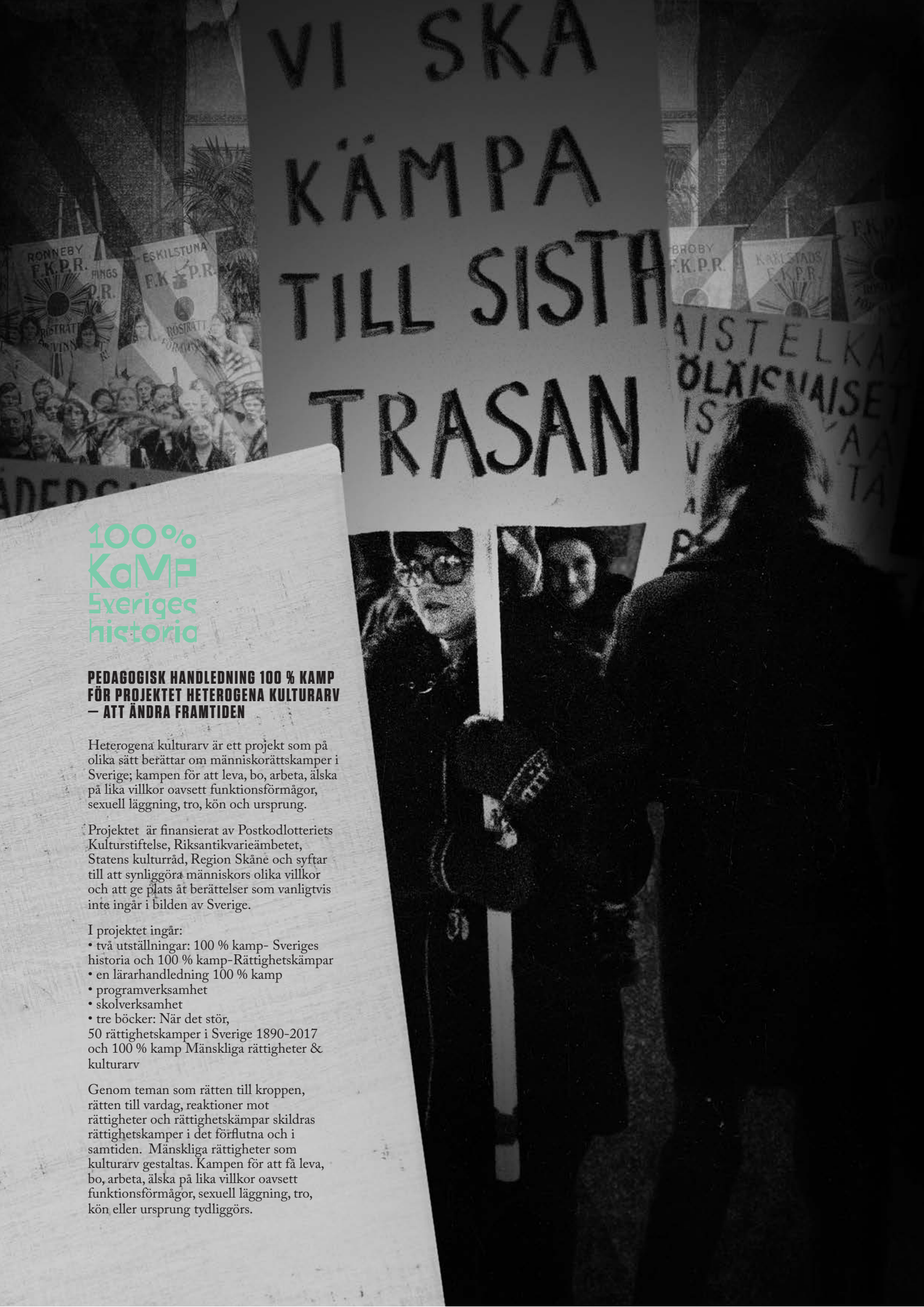
<http://www.levandehistoria.se/material/miniutstallning-aktion-t4-om-manniskosyn-i-Nazityskland>

Rätten till sexuell och reproduktiv hälsa

<http://www.stockholmskallan.se/Soksida/Post/?nid=28826>

BILDFÖRTECKNING

Bild 1	Västra Marks sjukhus Foto: Örebro läns museum
Bild 2	Manifestation mot tvångsteriliseringar Foto: Mathilda Piehl
Bild 3	Bodaborgs sinnesslöanstalt Foto: Landstingsarkivet i Västernorrland
Bild 4	Konstverket Daglig verksamhet Foto: Region Västmanland
Bild 5	Maj-Britt Johansson Foto: Kjell Sundstedt och Forum för levande historia
Bild 6	Elfriede Lohse-Wächtler Foto Wikimedia Commons CC BY-SA 2.0
Bild 7	Abortdemonstration Foto: Linn Hjort & Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek
Bild 8	Maria Öhman Foto: Stockholms stadsarkiv.
Bild 9.1, 9.2, 9.3	Kampanj med GIL (Göteborg Independent Living) Foto: GIL
Bild 10	Affisch Normaldemokraterna Foto: Göteborg Independent Living

100% KAMP Sveriges historia

PEDAGOGISK HANDLEDNING 100 % KAMP FÖR PROJEKTET HETEROGENA KULTURARV – ATT ÄNDRA FRAMTIDEN

Heterogena kulturarv är ett projekt som på olika sätt berättar om människorättskamper i Sverige; kampen för att leva, bo, arbeta, älska på lika villkor oavsett funktionsförmågor, sexuell läggning, tro, kön och ursprung.

Projektet är finansierat av Postkodlotteriets Kulturstiftelse, Riksantikvarieämbetet, Statens kulturråd, Region Skåne och syftar till att synliggöra människors olika villkor och att ge plats åt berättelser som vanligtvis inte ingår i bilden av Sverige.

I projektet ingår:

- två utställningar: 100 % kamp- Sveriges historia och 100 % kamp-Rättighetskampar
- en lärarhandledning 100 % kamp
- programverksamhet
- skolverksamhet
- tre böcker: När det stör, 50 rättighetskamper i Sverige 1890-2017 och 100 % kamp Mänskliga rättigheter & kulturarv

Genom teman som rätten till kroppen, rätten till vardag, reaktioner mot rättigheter och rättighetskampar skildras rättighetskamper i det förfutna och i samtiden. Mänskliga rättigheter som kulturarv gestaltas. Kampen för att få leva, bo, arbeta, älska på lika villkor oavsett funktionsförmågor, sexuell läggning, tro, kön eller ursprung tydliggörs.